

Eindelijk vertrokken? Jongeren uit de bijzondere jeugdbijstand op weg naar volwassenheid

Sharon Van Audenhove

Assistent, IRCP, Vakgroep Strafrecht en Criminologie, UGent

Freya Vander Laenen

Docent, IRCP, Vakgroep Strafrecht en Criminologie, UGent

Achttien jaar en nog even bij je ouders blijven wonen, totdat je gewend bent aan je nieuwe opleiding, tot je de stad hebt leren kennen waar jouw opleiding of nieuwe baan zich bevindt, tot je genoeg geld verdient om zelfstandig te wonen. Je wilt je zekerder voelen voor je de wijde wereld instapt.

Geen vreemde gedachten voor een jongvolwassene die net van school komt. De meeste ouders steunen hun kinderen in de overgang naar zelfstandigheid. Maar hoe verloopt de overgang voor jongeren uit de bijzondere jeugdbijstand? Dit artikel gaat dieper in op het thema 'de bijzondere jeugdbijstand verlaten'. We bekijken wat de mogelijkheden en kwetsbaarheden van deze jongeren zijn en knelpunten die een adequate hulpverlening aan jongeren tussen de 18 en 23 jaar belemmeren.

De twintigste eeuw, door de Zweedse auteur Ellen Key uitgeroepen tot 'eeuw van het kind', heeft gezorgd voor een toenemende maatschappelijke belangstelling voor het kind en zijn verschillende levensfasen, die onderling kwalitatief verschillen (Key, 1906).

De overgang naar volwassenheid is een belangrijke levensfase waarin de belangrijkste lijnen voor het toekomstige leven worden vastgelegd. Jongvolwassenen worden voor keuzes geplaatst die de rest van het leven blijven doorwerken (bv. 'hotel mama' of zelfstandig wonen, verder studeren of niet,...). De keuzevrijheid gebeurt in een context waarbij experimenteren met verschillende rollen en levensstijlen mogelijk is en door de maatschappij toegelaten wordt (Arnett & Taber, 1994; Klein, 1990). De maatschappij plaatst hen voorlopig in een moratorium, een wachtstation voor volwassenheid waar verplichtingen kunnen worden uitgesteld (Erikson, 1968). De Amerikaanse psycholoog Arnett (2000) typeert deze overgangsfase als 'emerging adulthood'. Het is een maatschappelijke evolutie dat jongeren steeds langer in het moratorium blijven.

Voor een groep kwetsbare jongeren, meer bepaald jongeren die op het punt staan de bijzondere jeugdbijstand te verlaten, is 18 jaar een scharnierleeftijd die de deur openzet naar grote onzekerheid, twijfels en gebrek aan ondersteuning (Biehal & Wade, 1996; Broad, 1999; Cashmore & Paxman, 2006; Little, Leitch & Bullock, 1995; Wade & Dixon, 2006). Van deze jongeren wordt verwacht dat zij, in vergelijking met veel van hun leeftijdsgenoten, in een kort tijdsbestek zowel

sociaal-cultureel als materieel-economisch onafhankelijk zijn en verantwoordelijkheid dragen (Maluccio, Krieger & Pine, 1990). De meerderjarigheid is een juridische constructie die niet noodzakelijk overeenstemt met de sociologische realiteit. De kwetsbare jongvolwassenen dragen figuurlijk een rugzak. De vele tegenslagen en moeilijkheden die hun pad reeds hebben gekruist en het gebrek aan een beschermde en ondersteunende (thuis)omgeving, maken hen extra kwetsbaar tijdens de transitieperiode.

Zowel onderzoeksmatig, maatschappelijk als beleidsmatig zijn 'kwetsbare jongvolwassenen' een 'vergeten' categorie. In 2008 luidde het Steunpunt Algemeen Welzijnswerk de alarmklok over jongvolwassenen die tussen de mazen van het net vallen. Het beleidsdossier "Jongvolwassenen tussen wal en schip" gaat dieper in op de betekenis van de jongvolwassenheid als transitieperiode en op het verhoogde risico op sociale uitsluiting voor jongvolwassenen (Stas, Serrien & Van Menxel, 2008). Uit het dossier blijkt dat alleenstaande jongvolwassenen, al dan niet met kinderen, thuisloze jongvolwassenen, jongvolwassenen uit de bijzondere jeugdbijstand, gedetineerde jongvolwassenen en jongvolwassen vluchtelingen zich per definitie in een bijzonder kwetsbare situatie bevinden. Dit dossier bracht de bal aan het rollen. Vanuit verschillende hoeken kwamen signalen over de gebrekkige aansluiting tussen de jeugdhulpverlening en de volwassen hulpverlening. Dit artikel gaat dieper in op één kwetsbare groep die in het beleidsdossier aan bod is gekomen, nl. jongeren uit de bijzondere jeugdbijstand. De problematiek van de uitstroom en de (na)zorg voor deze jongeren in de overgang naar meerderjarigheid is tot op heden onderbelicht.

I. HET ONTBREKEN VAN EEN ADEQUAAT HULPAANBOD

We stellen vast dat de hulpverlening onvoldoende inspeelt op de kritieke overgangsfase naar de 'jongvolwassenheid'. In de hulpverleningspraktijk merken we twee fenomenen, die ervoor zorgen dat jongeren 'afhaken' in de transitieperiode. Aan de ene kant openen de comités voor bijzondere jeugdzorg geen dossier meer voor jongeren die voor het eerst in contact komen met

de bijzondere jeugdbijstand op 16-17-jarige leeftijd. Anderzijds trekt een grote groep, mogelijk na een langdurige begeleiding, de deur van de voorziening achter zich dicht. Deze jongeren willen op eigen benen staan (Keller, Cusick & Courtney, 2007). Sommigen onder hen zijn daar klaar voor, een deel wijst begeleiding af en wil zich losweken van hulpverlening. Zij hebben reeds een geschiedenis van (negatieve) ervaringen met hulpverlenende instanties achter de rug en willen zonder tussenkomsten van hulpverleners verder (Hyde & Kammerer, 2009; Ridge & Millar, 2000). Ze willen geen gebruik (meer) maken van voortgezette begeleidingsmogelijkheden binnen de bijzondere jeugdbijstand (McCoy, McMillen & Spitznagel, 2008; Stas, Serrien & Van Menxel, 2008). Door de afwezigheid van een sociaal netwerk en een ondersteunende thuissituatie ontbreekt het deze jongeren aan steun en aansturing op de weg naar zelfstandigheid (Biehal & Wade, 1996; Franzén & Vinnerljung, 2006; Wade, 2008). Het zijn vaak deze jongvolwassenen die vroeg of (te) laat een beroep doen op hulpverlening op het moment dat zij zich in moeilijkheden bevinden of verregaand gemarginaliseerd zijn (Stas, Serrien & Van Menxel, 2008).

II. KWANTITATIEF EN KWALITATIEF ONDERZOEK LEGT DE KWETSBAARHEDEN BLOOT

§ 1. HET OVERWICHT AAN KWANTITATIEF ONDERZOEK

Tamelijk veel onderzoek in de sociale wetenschappen is beleidsondersteunend en dus *kwantitatief*. De subsidiërende overheid verwacht dan ook resultaten en aanbevelingen die relevant zijn voor het beleid (Miskovic & Hoop, 2006). Uit onderzoek leren we dat jongeren die de bijzondere jeugdbijstand verlaten een verhoogd risico hebben op sociale uitsluiting of verminderde levenskwaliteit. De sociale uitsluiting grijpt in op verschillende levensdomeinen, met name onderwijs, werk, huisvesting, politie en justitie, gezondheid (lichamelijk, psychisch en druggebruik) en algemeen welbevinden. De levensdomeinen zijn intens met elkaar verweven, waarbij het moeilijk wordt om oorzaak en gevolg te onderscheiden.

Eén op twee jongeren verlaat de bijzondere jeugdbijstand zonder **diploma** (secundair onderwijs) of getuigschrift (McMillen & Tucker, 1999; Mendes & Moslehuddin, 2004; Vinnerljung, Öman & Gunnarson, 2005). Nochtans blijkt uit onderzoek dat jongeren op 16-17-jarige leeftijd hoopgevende ambities hebben om een diploma te behalen, hoewel hun schoolloopbaan (gebrek aan schoolcontinuïteit, een jaar overdoen) en inzet (spijbelen en minder gemotiveerd om te studeren)

vaak een einde maken aan deze ambities (Courtney, Piliavin, Grogan-Kaylor & Nesmith, 2001). Empirisch onderbouwde causale verbanden tussen een hulpverleningstraject in de bijzondere jeugdbijstand en een lage scholingsgraad zijn zeldzaam. Vinnerljung, Öman & Gunnarson (2005) gaan uit van de veronderstelling dat een opeenstapeling van risicofactoren die ontstaan zijn vóór (bv. mishandeling/verwaarlozing; psychiatrische stoornis) en tijdens (bv. het aantal plaatsingen; frequent wegloopgedrag) het hulpverleningsproces verantwoordelijk zijn voor het lage opleidingsniveau van de jongeren. Andere onderzoekers verwerpen deze conclusie en stellen dat vroege negatieve gezinsgeoriënteerde ervaringen (bv. mishandeling, druggebruik ouder(s)) een blijvende invloed hebben op de cognitieve capaciteiten van de jongere (Jackson & Martin, 1998). Veel kinderen komen de bijzondere jeugdbijstand te laat en met heel wat problemen binnen, die curatief niet meer op te lossen zijn (Jackson & Martin, 1998).

Het gebrek aan een startkwalificatie leidt tot een zwakke positie op de arbeidsmarkt. Onderzoek toont aan dat slechts 40% tot 60% van de jongeren **werk** heeft gevonden in het jaar nadat ze de voorziening hebben verlaten (Courtney & Dworsky, 2006; Mendes & Moslehuddin, 2004). Arbeid staat niet steeds garant voor een stabiel en onbezorgd bestaan daar hun loon vaak onder de armoedegrens ligt (Lenz-Rashid, 2006). 32% van deze maatschappelijk kwetsbare populatie heeft (bijkomende) nood aan steun vanuit de overheid of van privéorganisaties om in basisbehoeften te kunnen voldoen (Courtney, Piliavin, Grogan-Kaylor & Nesmith, 2001). De kans dat vrouwen die de bijzondere jeugdbijstand verlaten, zich moeten beroepen op deze steun, is vijf keer groter dan hun leeftijdsgenoten (Schneider *et al.*, 2009).

Een dak boven het hoofd hebben, is een basisvoorwaarde voor een menswaardig bestaan. Een groot deel van de jongeren die de bijzondere jeugdbijstand verlaat, rapporteert een of meerdere episodes van **thuisloosheid**¹. Wanneer de jongvolwassenen contact met de volwassen hulpverlening opnemen, gebeurt dit veelal onrechtstreeks bij het zoeken naar een woning, na vergeefse pogingen om een stabiele huisvesting te bekomen. Uit het praktijkonderzoek 'Verbinding verbroken' (Van Menxel, Lescauwat & Parys, 2003) blijkt dat 27% van de thuisloze jongvolwassenen ooit verbleef in een voorziening van de bijzondere jeugdzorg. Courtney, Piliavin, Grogan-Kaylor & Nesmith (2001) komen tot de vaststelling dat 14% van de mannen en 10% van de vrouwen minstens één periode (lees: minstens één

1. De ETHOS-typologie gaat ervan uit dat een '(t)huis' op drie conceptuele domeinen bestaat, en de afwezigheid hiervan betekent dus thuisloosheid. Een (t)huis hebben betekent: een voldoende huisvesting (of ruimte) hebben voor een persoon en zijn/haar gezin die hun eigen is (het fysieke domein); de mogelijkheid hebben hier hun privacy te bewaken, maar ook sociale relaties uit te bouwen (het sociaal domein) en een wettelijke aansprakelijkheid kunnen maken op deze ruimte (wettelijk domein). Dit leidt tot vier hoofdcategorieën: dakloosheid, thuisloosheid, onzekere huisvesting en onvoldoende huisvesting, die allemaal begrepen kunnen worden als het niet hebben van een (t)huis (Nicaise, Morissens & Cincinnato, 2009).

nacht) thuisloos waren nadat ze de bijzondere jeugdbijstand verlieten. Barth (1990), Daining & DePanfilis (2007) en Reilly (2003) spreken van respectievelijk 30%, 28% en 36%.

De uitzichtloze situatie zet sommige jongeren aan tot het plegen van criminaliteit (bv. drughandel, diefstal,...) (Raymond & Heseltine, 2008; Reilly, 2003). Onderzoek toont aan dat de populatie oververtegenwoordigd is in de strafrechtssystemen (Mendes & Moslehuddin, 2004). Volgens het onderzoek van Reilly (2003) komt één op twee jongeren in **contact met politie of justitie** in een tijdsbestek van drie jaar nadat ze de bijzondere jeugdbijstand hebben verlaten. Daining & DePanfilis (2007) komen tot de vaststelling dat een derde van de populatie, met een overwicht aan mannen, minstens één dag in een gevangenis heeft verbleven. Hoewel de cijfers erg overtuigend lijken, mag hieruit niet geconcludeerd worden dat deze jongeren meer criminele feiten plegen dan hun leeftijdsgenoten. Er zijn sterke aanwijzingen dat er nog steeds sprake is van rechtsongelijkheid, als gevolg van prognosejustitie. Justitiële actoren gaan er dikwijls van uit dat de kans op criminaliteit of recidive hoger is bij personen die zich in een socio-economisch marginale positie bevinden, en gaan daarom strenger optreden of meer naar vrijheidsberoving grijpen ter bescherming van de maatschappij (Beyens, 2007; Jongman, De Jong, Schilt, Smale & Veendrick, 1978).

In de literatuur bestaat eensgezindheid over de verhoogde prevalentie van **tienerzwangerschappen** bij jongeren uit de bijzondere jeugdbijstand. Groepsdruk om seksuele relaties aan te gaan ('peer pressure'), seksuele activiteit op een jongere leeftijd en minder gebruik van anticonceptiemiddelen in vergelijking met hun leeftijdsgenoten zijn de voornaamste oorzaken van een vroegtijdige zwangerschap (Corlyon & McGuire, 1999; Polit, Morton & White, 1989). Courtney & Dworsky (2006) daarentegen vinden geen significante verschillen in seksueel (risico)gedrag tussen jongeren uit de bijzondere jeugdbijstand en hun leeftijdsgenoten, niettegenstaande ze erkennen dat deze kwetsbare jongeren meer kans lopen op vroegtijdige zwangerschap. Niet alle zwangerschappen zijn ongepland. Het ouderschap heeft soms de bedoeling te zorgen voor een nieuwe start en moet worden uit het verleden helen (Pryce & Samuels, 2010; Ridge & Millar, 2000; Stein, 2006).

Onderzoek van Edmonds, Sumnall, McVeigh & Bellis (2005) geeft aan dat het druggebruik van jongeren die in een voorziening verblijven tot twee keer zo hoog is als bij jongeren van dezelfde leeftijd in de algemene bevolking. **Druggebruik** kent traditioneel een piekperiode tijdens de jongvolwassenheid (Brown *et al.*, 2008). Onderzoek naar de omvang van druggebruik en -afhankelijkheid bij jongeren die net de bijzondere jeugdbij-

stand hebben verlaten, is schaars. Narendorf & McMullen (2010) hebben jongeren die de bijzondere jeugdbijstand hadden verlaten driemaandelijks geïnterviewd over hun druggebruik. Ze komen tot de conclusie dat het druggebruik bij deze jongeren lager is dan dat van hun peers tijdens de transitieperiode. Dit geldt evenwel niet voor drugafhankelijkheid, waarvan de cijfers wel hoger liggen. Als gebruik voorkomt, ligt de frequentie van het gebruik hoger dan bij hun leeftijdsgenoten. Het gebruik is het hoogst in het jaar nadat de jongeren de bijzondere jeugdbijstand hebben verlaten. Deze gegevens moeten echter met de nodige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. Hoogrisicogroepen onderrapporteren bij selfreportstudies het druggebruik, behalve voor cannabis, omdat cannabisgebruik tot op zekere hoogte maatschappelijk getolereerd wordt. Jongeren onderrapporteren het gebruik van andere illegale drugs ook uit vrees voor sancties of omdat ze het moeilijk vinden om het gebruik kenbaar te maken (Vander Laenen, 2008a).

Fysieke gezondheidsproblemen (zoals tandproblemen, infectieziekten (bv. hiv, hepatitis)) komen regelmatig voor bij deze populatie, en blijven vaak aanslepen tijdens de transitieperiode omdat ze geen medische hulpverlening opzoeken (Mendes & Moslehuddin, 2003; Unrau & Grinnell, 2005).

De jongeren twifelen aan hun eigen mogelijkheden, hebben een **negatief zelfbeeld** en een gebrek aan zelfvertrouwen. Daarnaast blijkt bij heel wat jongeren een pijnlijk besef van **gedrags- of emotionele problemen** en van het negatieve beeld dat de samenleving over hen heeft (Burns *et al.*, 2004; Leslie, Hurlburt, Landsverk, Barth & Slyman, 2004; Vander Laenen, 2008b). Vaak worstelden ze reeds op jonge leeftijd met deze problemen en is de hulpverlening er tot dusver niet in geslaagd de problemen een halt toe te roepen (McMillen & Tucker, 1999), wat hen extra kwetsbaar maakt in de overgang (Wade & Dixon, 2006).

Bijna de helft van de jongeren die in de bijzondere jeugdbijstand verblijft, krijgt één of andere vorm van hulpverlening voor **psychische problemen** (psychotherapie, medicatie of een combinatie van beide) (Ringeyen, Casanueva, Urato & Stambaugh, 2009). Echter, eenmaal deze jongeren de bijzondere jeugdbijstand verlaten, doet slechts een vijfde van hen beroep op (ambulante) hulpverlening, terwijl er geen bewijs is dat hun nood hieraan vermindert (Courtney, Piliavin, Grogan-Kaylor & Nesmith, 2001; Ringeyen, Casanueva, Urato & Stambaugh, 2009). Integendeel, het aantal jongeren dat de bijzondere jeugdbijstand verlaat met een psychisch probleem schommelt rond de 40% (Southerland, Casanueva & Ringeyen, 2009). De problemen stapelen zich op, wat een succesvolle overgang naar de volwassenheid in de weg staat (Mendes & Moslehuddin, 2003; Unrau & Grinnell, 2005).

§ 2. WAT VINDEN DE JONGEREN ZELF?

De vraag is echter hoe de jongeren zelf deze problematiek beoordelen. Onderzoeken naar de transitie vanuit bijzondere jeugdbijstand vanuit het perspectief van de jongeren zelf, waarbij nagegaan wordt hoe ze denken en zich gedragen in diverse leefscenen, is te verwaarlozen (*kwalitatief onderzoek*) (Hyde & Kammerer, 2009; McCoy, McMillen & Spitznagel, 2008). Onderzoek rond kinderen en jongeren heeft traditioneel de visie van jongeren zelf verwaarloosd. Jongeren worden als passieve subjecten behandeld, hun actieve participatie blijft beperkt (Carrette, 2003; Grover, 2004), wat een uiting is van het huidige kindbeeld (Vander Laenen, 2008b). Onderzoek over de perceptie en de ervaring van jongeren zelf levert gegevens op over de wijze waarop jongeren zich in diverse levensdomeinen en sociale rollen inwerken, hoe zij dit ingroeiproces beleven, welke moeilijkheden en ondersteuning zij daarbij ondervinden en welke de relatie is tussen hun ervaringen, hun positie als jongere en de concrete maatschappelijke context. Onderzoek vanuit het oogpunt van jongeren ziet jongeren fundamenteel als subject. Deze benadering gaat uit van een emanciperende opstelling: er wordt getracht een stem te geven aan kwetsbare jongvolwassenen en hun betekenisverlening in onderzoek (Carrette, 2003; De Rycke, 2007; Vandebroek & Bouverne-De Bie, 2007).

Onderzoekers proberen, vooral via interviews met de jongeren en/of hun netwerk, te achterhalen hoe deze de (na)zorg ervaren en welke factoren aan de basis liggen van een succesvolle transitie.

Jongvolwassenen rapporteren de nood aan stabiliteit en continuïteit tijdens de transitieperiode. Ze raken soms het spoor bijster omdat hulpverleningsinstanties naast elkaar werken of een overlappend aanbod formuleren. Jongeren zijn vaak angstig en onzeker wanneer de meerderjarigheid dichterbij komt. Deze gevoelens steken vooral de kop op wanneer jongeren zich niet voldoende voorbereid voelen (Freundlich & Avery, 2005). Zij missen handvatten en het nodige dosis zelfvertrouwen om hun eigen leven in handen te nemen. Ze krijgen in de loop van hun hulpverleningsproces wel de nodige vaardigheden aangeleerd (sociale, probleemoplossende, technische en professionele vaardigheden), maar ze vinden dat onvoldoende aandacht uitgaat naar het internaliseren van vaardigheden en transfertraining (Morris, 2007). De voorbereiding op een succesvolle overgang start vaak te laat of blijft te beperkt (met enkel oog voor praktische zaken), waardoor geen sprake kan zijn van een succesvolle transitie (Scannapieco, Connell-Carrick & Painter, 2007; Schiff, 2006). Reeds van bij de start van het hulpverleningsproces willen jongeren dat hulpverleners intensief toewerken naar de dag van hun meerderjarigheid, op maat van de jongere (Daining & DePanfilis, 2007; Geenen & Powers, 2007). Ze erkennen het voordeel om tijdig in

contact te komen met organisaties die een steun kunnen betekenen bij de overstap naar zelfstandigheid. Jongeren willen inspraak en participatie in de beslissingsprocessen over het verloop en afloop van de nazorg (D'Oosterlinck, Broekaert & Vander Haegen, 2006; Geenen & Powers, 2007; Morris, 2007).

De gevolgen van een nalatige voorbereiding worden versterkt wanneer sprake is van een gebrek aan positieve rolmodellen tijdens de transitieperiode (Collins, Spencer & Ward, 2010). Vriendschap is voor de jongeren essentieel. Jongeren vinden hulp en steun van vrienden onontbeerlijk. Bij de meeste jongeren is het sociaal netwerk beperkt tot de vrienden die ze hebben ontmoet in voorzieningen. Zij beschikken niet over het nodige zelfvertrouwen om sociale contacten uit te bouwen (Geenen & Powers, 2007).

Ondanks negatieve ervaringen in het verleden, is de betrokkenheid van de meeste jongeren op hun ouders groot (Collins, Spencer & Ward, 2010). Velen nemen na hun meerderjarigheid zelf initiatief om het contact terug op te nemen, wat een positieve invloed blijkt te hebben op hun zelfbeeld en hun gevoel van tevredenheid (Wade, 2008).

De jongeren zijn het met elkaar eens dat de uitbouw van een volledig onafhankelijk leven ('independence') een utopie is. Hun bevindingen geven de voorkeur aan 'interdependence', waarbij de focus ligt op wederzijdse verbondenheid en steun van een sociaal netwerk (Freundlich, Avery & Padgett, 2007; Raymond & Heseltine, 2008; Scannapieco, Connell-Carrick & Painter, 2007). Ze denken hierbij aan formele steun, geboden vanuit de voorziening waar ze verbleven (Daining & DePanfilis, 2007). Informele steun loopt soms via contacten met vroegere hulpverleners, familieleden, vrienden, burens of andere belangrijke volwassenen (D'Oosterlinck, Broekaert & Vander Haegen, 2006). Ze erkennen de nood aan ondersteuning, maar willen allerminst dat hun vrijheid en zelfstandigheid daardoor ingeperkt worden (Collins, Spencer & Ward, 2010). Het aanvaarden van steun is voor hen geen evidente stap omdat ze zich schamen over hun problemen. Het vergt durf en verantwoordelijkheidszin om – opnieuw – hulp te vragen.

Met uitzondering van het verkennend onderzoek van D'Oosterlinck, Broekaert & Vander Haegen (2006), dat de nood aan zorg bij jongvolwassenen uitstromers met gedrags- en emotionele stoornissen belicht, is in Vlaanderen tot nog toe geen systematisch kwalitatief onderzoek uitgevoerd naar noden, behoeften en ervaringen van jongeren die de jeugdhulpverlening verlaten.

III. HET INHAALMANOEUVRE VAN BELEID EN PRAKTIJK

Lange tijd was de transitieproblematiek beleidsmatig geen aandachtspunt omdat het beleid vooral wilde investeren in de jeugdhulp vóór 18 jaar. Sinds 2008 komt de problematiek van de jongvolwassenen stilaan op de beleidsagenda. Signalen vanuit het werkveld heb-

ben hiertoe bijgedragen. Op verschillende beleidsniveaus wordt de hulpverlening aan jongvolwassenen als actiepoint opgenomen.

Op Vlaams niveau vinden we het *Vlaams Beleidsplan Integrale Jeugdhulp (IJH) 2008-2012* terug. Coördinatie en continuïteit van de hulpverlening, met een gerichtheid op de uitstroom in plaats van de instroom, krijgt een prominente plaats in het Beleidsplan (strategische doelstelling 4). Een inclusief en intersectoraal beleid krijgt de voorkeur (strategische doelstelling 9).

De nota *Voorstellen van acties voor een Vlaams gecoördineerd beleid rond kwetsbare jongvolwassenen d.d. 16 oktober 2009* heeft specifieke aandacht voor de nood aan gerichte ondersteuning en hulpcontinuïteit van jongvolwassenen en hun netwerk (beleidsacties 3 en 5). De knelpunten in de regelgeving die de zorg op maat voor jongvolwassenen bemoeilijkt, zijn eveneens een actiepoint (beleidsactie 3).

Perspectief! Evaluatie van het Globaal Plan Jeugdzorg. Visie op en toekomstperspectieven voor welzijn van kinderen en jongeren legt het accent op een grotere garantie op rechtstreeks toegankelijke hulp (beleidskeuze III). De aandacht gaat specifiek uit naar de uitbouw van een jongerenwerking van de Centra voor Algemeen Welzijnswerk (CAW), met een sterke nadruk op de begeleiding van jongvolwassenen (actie 12).

Op provinciaal niveau, meer bepaald in de provincie Oost-Vlaanderen, vinden we het *Regioplan IJH Oost-Vlaanderen 2008-2013* terug, met specifieke aandacht voor afstemming tussen en samenwerking van voorzieningen die rechtstreeks toegankelijke hulp aanbieden met voorzieningen die niet rechtstreeks toegankelijke hulp aanbieden, zij het ook hier met een gerichtheid op de uitstroom (doelstelling 2).

Het *jaaractieplan van de netwerkstuurgroep Deinze-Eeklo-Gent (2009)* geeft prioritaire aandacht aan het thema "Plus-17/Bruggen na(ar) 18".

Op lokaal beleidsniveau, meer bepaald het *Lokaal Sociaal Beleid (LSB) Gent*, besteedt in haar *Jaarprogramma 2009* aandacht aan het bouwen van een brug tussen minderjarige en meerderjarige hulpverlening: "Bruggen na(ar) 18" (actie 19).

Ook in het Vlaamse hulpverleningslandschap ontstaan allerlei initiatieven die van de overgang een kritische succesfactor moeten maken. Diverse CAW's in Vlaanderen hebben projecten op poten gezet die zich focussen op jongvolwassenen (bv. CAW Stimulans, CAW Brugge 'Login'). In januari 2010 startte het project 'Bruggen na(ar) 18', een sectoroverschrijdend project binnen het Netwerk Jeugdhulp Gent-Eeklo-Deinze dat tracht te achterhalen hoe jongeren vóór, tijdens en na

hun overgang naar meerderjarigheid blijvend kunnen ondersteund worden. Op die manier komen de jongeren niet in een hulpverleningsvacuüm terecht, maar hebben ze een aanbod bij een eerstelijnsvoorziening (CAW, OCMW). Dit project verloopt in samenwerking tussen Integrale Jeugdhulp, Lokaal Sociaal Beleid (LSB) Gent en zeven organisaties die het project uitvoeren: vier voorzieningen bijzondere jeugdzorg (Centrum Ambulante Begeleiding, Steevliet, De Cocon, De Totem), één voorziening van het Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap (VAPH) (Sint-Gregorius), CAW Artevelde en het OCMW Gent.

IV. CONCLUSIE EN DISCUSSIE

Jongeren die 18 jaar worden, zijn wettelijk meerderjarig, en van hen wordt verwacht dat zij de stap kunnen zetten naar de volwassenheid. Voor een grote groep jongeren verloopt dit vrij rimpelloos aangezien zij voldoende steun krijgen binnen de thuissituatie. Jammer genoeg is dit geen algemeen geldende regel.

Dit artikel maakt duidelijk dat jongeren die bij hun meerderjarigheid de bijzondere jeugdbijstand uitstromen, bijzondere aandacht verdienen. Vaak gaat het om jongeren die zonder hulp verder willen, die hun eigen keuzes willen maken of om jongeren die nood hebben aan een gerichte ondersteuning (D'Oosterlinck, Broekaert & Vander Haeghen, 2006). Zij vinden niet altijd aansluiting bij de hulpverlening, wat tot een verdere sociale uitsluiting leidt op diverse levensdomeinen. Vastgesteld wordt dat een aantal van deze jongeren, soms noodgedwongen, na enkele jaren, opnieuw aanklopt bij de hulpverlening. Jongeren in de bijzondere jeugdbijstand zijn al een kwetsbare en gekwetste groep in de samenleving. Wanneer zij zich daarenboven in een cruciale levensfase bevinden, is de kans groot dat zij maatschappelijk opnieuw uit de boot vallen, wat de theorie van de maatschappelijke kwetsbaarheid opnieuw treffend illustreert (Vettenburg, Walgrave & Van Kerckvoorde, 1984; Walgrave, 1996).

Rekening houdend met de punten van kritiek die uit de interviews met de jongeren naar voren zijn gekomen, is verandering in het huidige hulpverleningsaanbod noodzakelijk, zowel voor als na de leeftijd van 18 jaar (Reilly, 2003). Het huidige hulpverleningslandschap is eerder een lappendeken, waarbij elke sector zijn eigen regelgeving hanteert. Als jongere is het hierdoor moeilijk om door de bomen het bos te zien (Stas, Serrien & Van Menxel, 2008). Het is in het belang van de jongvolwassenen dat er intersectorale afstemming en samenwerking is, zowel in het jeugdhulpaanbod als tussen de jeugdhulpverlening en de volwassen hulpverlening. Dit zorgt voor continuïteit en stabiliteit van het individuele hulpverleningsproces, wat de ontwikkeling tot zelfstandigheid en verantwoordelijkheid van de jongere ten goede komt (overeenkomstig het decreet rechtspositie, art. 5).

Jongeren vinden niet altijd aansluiting bij *volwassen hulpverlening* omdat het aanbod niet aansluit bij hun verwachtingen en noden. Het hulpverleningsaanbod houdt onvoldoende rekening met de vrijheids- en zelfstandigheidsdrang van de jongeren. Structuur bieden geeft houvast aan de jongeren, maar tegelijkertijd vinden ze het belangrijk dat hen de kans geboden wordt verantwoordelijkheid op te nemen (Stas, Serrien & Van Menxel, 2008). Het geloof in een betere toekomst, een focus op potenties, het niet opgeven en blijven geloven in de persoon zijn cruciale aspecten voor de jongere (Munson, Smalling, Spencer, Scott & Tracy, 2010). Ze willen benaderd worden vanuit hun kracht en niet enkel vanuit hun moeilijkheden (Geenen & Powers, 2007). Wanneer het negatieve geaccentueerd wordt, wordt immers voorbijgegaan aan krachtbronnen waaruit de jongeren kunnen putten voor de (her)opbouw van hun leven (Van Regenmortel, 2009). Netwerken van sociale ondersteuning zijn de basis voor de opbouw van *veerkracht* (Brown, 2004). Sociale netwerken zijn een vangnet bij problemen, wat de kans op een geslaagde transitie doet toenemen (Andersson, 2005; Biehal & Wade, 1996; Osterling & Hines, 2006). Reeds van bij de start van een hulpverleningsproces is het dan ook belangrijk aandacht te besteden aan het versterken of ontwikkelen van sociale relaties (Freundlich & Avery, 2006). Ook zingeving en de ontwikkeling van vaardigheden dragen bij tot de opbouw van veerkracht en bieden kansen op een grotere zelfwaarde en positief zelfbeeld (Gosin, Dustman, Drapeau & Harthun, 2003; Rink & Tricker, 2003).

Een gerichte, doelgroepsspecifieke benadering is nodig, waarbij de jongvolwassenen benaderd worden zoals ze zijn: juridisch *meerderjarig* met alle rechten en plichten, maar met aandacht voor hun specifieke kwetsbaarheid die samenhangt met hun verleden in de bijzondere jeugdbijstand, met de levensfase waarin zij zich bevinden en helaas ook met de afstand tussen de formele en feitelijke rechten waarover zij beschikken (Reilly, 2003). Het besef groeit dat, wanneer de doelgroep geen beroep doet op een hulpverleningsinstantie (om welke reden dan ook), er een oplossing kan gevonden worden in het omgekeerde traject. Dit wordt omschreven met de term 'outreaching werken'. *Outreaching werken* is het hanteren van een werkmethode waarbij actief ingezet wordt op het leggen van contact met de doelgroep, het onderzoeken van de vragen en het motiveren en verwijzen van de doelgroep naar vormen van hulpverlening en/of maatschappelijke opvang of anderszins (Vansevenant, 2001). Deze hulpverleningsvorm, die binnen het straathoekwerk ruim ingebed is, kan in deze context zijn strepen nog verdienen.

De noden en vragen van de jongvolwassenen geven daarenboven aan dat ook de *bijzondere jeugdbijstand* meer haar verantwoordelijkheid moet opnemen, en ervoor moet zorgen dat de jongeren voldoende bagage meekrijgen om de transitieperiode makkelijker door te

maken. Een evenwicht is nodig tussen enerzijds autonoom kunnen functioneren en anderzijds een plaats opbouwen of behouden in een netwerk van mensen rondom zich. Hierbij moet voldoende integratiegericht gewerkt worden, met aandacht voor zelfverantwoordelijkheid, perspectief, competenties en een insluitend netwerk (D'Oosterlinck, Broekaert & Vander Haeghen, 2006). Jongeren vinden het belangrijk om reeds van bij de start van het hulpverleningsproces intensief toe te werken naar de dag van hun meerderjarigheid, oog te hebben voor het stapsgewijs aanleren en versterken van vaardigheden op de diverse levensdomeinen, waarbij hun tempo en mogelijkheden worden gevolgd. Door de vaardigheden (gedrag) die ze hebben geleerd, zijn ze beter gewapend voor de taken (sociaal) waarvoor ze staan (Slot & Spanjaard, 1999).

Jongeren die geen nazorg willen omdat ze op die manier vrezen voor een beknotting van hun gewonnen onafhankelijkheid, beschikken zo alvast over een stevige bagage om moeilijkheden tijdens de transitieperiode op te vangen. Ondanks een (meer) gerichte voorbereiding blijft de kans reëel dat de jongeren in onzekere, onstabiele en zelfs nefaste omstandigheden terecht komen. In moeilijke tijden erkennen ze de nood aan ondersteuning (D'Oosterlinck, Broekaert & Vander Haegen, 2006). Rekening houdend met het gebrek van deze jongeren aan vertrouwen in onbekenden, kan deze functie best ingevuld worden door een vertrouwenspersoon van de jongere ('natural mentor'), die respect heeft voor hun leefwereld en eigenheid (DuBois, Holloway, Valentine & Cooper, 2002; Geenen & Powers, 2007; Vander Laenen, 2008a).

Fundamenteel vergroot het ontbreken van een emancipatorisch en proactief hulpverleningsaanbod het wantrouwen van jongeren tegenover hulpverlening in/uit de bijzondere jeugdbijstand. Vaak wordt met hun mening geen rekening gehouden, meer nog, vaak wordt niet gevraagd naar hun mening. Dit is in strijd met het kinderrechtenperspectief. Elke jongere heeft immers recht op inspraak en participatie, meer bepaald in elke aan gelegenheid of procedure in de jeugdhulp die de jongere betreft (Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens, art. 19; Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind, art. 12 en decreet rechtspositie van jongeren in de integrale jeugdhulp, art. 16-19). Het VN-Comité, dat kennis heeft genomen van het derde en vierde periodieke rapport van België, is bezorgd dat kinderen in kwetsbare situaties vaak worden uitgesloten van participatieve initiatieven, wat een inbreuk is op hun zelfbeschikking en verantwoordelijkheidszin (VN-Comité, 2010, 35).

Het behoeft geen betoog dat inspraak van de jongere bij zijn hulpverleningsproces onontbeerlijk is. De jongeren zijn experts van hun eigen leefwereld. Zij kunnen onmisbare inzichten meebrengen, ook voor een doeltreffend beleid. De maatschappelijke problemen en structurele belemmeringen waarmee de jongeren te

maken krijgen, moeten gesignaleerd worden aan de bevoegde diensten en overheden, in de hoop zo bij te dragen tot een verandering. De rol die België kan betekenen op beleidsmatig vlak wordt vergroot door het Belgisch voorzitterschap van de Europese Unie, dat op 1 juli 2010 voor een periode van zes maanden van start ging. 2010 is het Europees jaar van de bestrijding van armoede en sociale uitsluiting. Het terugdringen van kinderarmoede is een prioritair werkpunt van het Belgisch voorzitterschap. Tegen het einde van het voorzitterschap moeten de inspanningen kunnen vertaald worden in een Europese richtlijn die nieuwe indicatoren van kinderarmoede en welzijn behelst (Studiedag Open Forum Kinderrechtencoalitie: kinderen en jongeren in armoede, 2010). Deze richtlijn kan cruciaal zijn voor jongeren in de bijzondere jeugdbijstand, daar velen in armoedesituaties opgroeien of belanden, als een gevolg van maatschappelijke kwetsbaarheid.

Het ontwikkelen van beleidsplannen, met aandacht voor deze groep, zal evenwel niet volstaan, hoe lovenswaardig ook. De nood aan voldoende mensen en middelen om deze plannen te realiseren, is noodzakelijk, zelfs en zeker in de huidige economische omstandigheden, waarin besparingen centraal staan.

Ten slotte blijkt uit deze bijdrage dat onderzoek naar jeugdzorgverlaters schaars is, zeker in Vlaanderen. Er is dringend nood aan longitudinaal onderzoek, met een belangrijk kwalitatief luik (Nollan *et al.*, 2000; Schiff, 2006). Hierbij is onderzoek noodzakelijk bij jongvolwassenen, maar evenzeer bij jongeren die nog in de bijzondere jeugdbijstand verblijven. Op die manier hebben jongeren de mogelijkheid om aan te geven wat voor hen belangrijk is tijdens de voorbereiding op de jongvolwassenheid en bij nazorg, om hun bekommernissen te beschrijven en ze concrete betekenis te geven. Het hoeft geen betoog dat dergelijk onderzoek meer dan noodzakelijk en dringend is, zeker in het licht van het waarborgen van continuïteit van de hulpverlening over de meerderjarigheidsgrens heen. Enkel op die manier kan een hulpverleningslandschap ontstaan dat aansluit bij de noden en behoeften van deze kwetsbare jongeren (Morris, 2007).

V. BIBLIOGRAFIE

ANDERSSON, G. (2005), "Family relations, adjustment and well-being in a longitudinal study of children in care", *Child and Family Social Work*, 10, 43-56.

ARNETT, J.J. (2000), "Emerging Adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties", *American Psychological Association*, 55, 469-480.

ARNETT, J.J. & Taber, S. (1994), "Adolescence terminable and interminable: when does adolescence end?", *Journal of Youth and Adolescence*, 23, 517-535.

BARTH, R. (1990), "On their own: the experiences of youth after foster care", *Child and Adolescent Social Work*, 7, 219-240.

BEYENS, K. (2007), "Justitie met een kleurtje", *De orde van de dag*, 40, 21-27.

BIEHAL & Wade (1996), "Looking back, looking forward: care leavers, families and change", *Children and Youth Services Review*, 18, 425-445.

BROAD, B. (1999), "Young people leaving care: moving forwards 'joined up' solutions", *Children and Society*, 13, 81-93.

BROWN, S.A., MCGUE, M., MAGGE, J., SCHULENBERG, J., HINGSON, R., SWARZWELDER, S. *et al.* (2008), "A developmental perspective on alcohol and youths 16 to 20 years of age", *Pediatrics*, 121, 290-310.

BROWN, W.K. (2004), "Resiliency and the mentoring factor", *Reclaiming Children and Youth*, 13, 75-79.

BURNS, B.J., PHILLIPS, S.D., WAGNER, H.R., BARTH, R.P., KOLKO, D.J., CAMPBELL, Y. & LANDSVERK, J. (2004), "Mental health need and access to mental health services by youth involved with child welfare: A National Survey", *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 43, 960-970.

CARRETTE, V. (2003), "Een participatief (actie)onderzoek met jongeren in de bijzondere jeugdzorg", *Tijdschrift voor Jeugdrecht en Kinderrechten*, 4, 161-166.

CASHMORE, J. & PAXMAN, M. (2006), "Predicting after-care outcomes: the importance of 'felt' security", *Child and Family Social Work*, 11, 232-241.

COLLINS, M.E., SPENCER, R. & WARD, R. (2010), "Supporting youth in the transition from foster care: formal and informal connections", *Child Welfare*, 89, 125-143.

COMITÉ VOOR DE RECHTEN VAN HET KIND (2010), *Overweging van de rapporten die werden ingediend door de Lidstaten overeenkomstig artikel 44 van het Verdrag: Slotbemerkingen België (voorlopig onuitgegeven versie)*, http://www.ncrc-cnde.be/sites/default/files/C.O._IVRK%20NL.pdf (geraadpleegd op 8 juli 2010).

CORLYON, J. & MCGUIRE, C. (1999), *Pregnancy and parenthood – The views and experiences of young people in public care*, Londen, NCB.

COURTNEY, M.E. & DWORSKY, A. (2006), "Youth leaving out-of-home care in the USA", *Child and Family Social Work*, 11, 209-219.

COURTNEY, M., PILIAVIN, I., GROGAN-KAYLOR, A. & NESMITH, A. (2001), "Foster youth transitions to adulthood: a longitudinal view of youth leaving care", *Child Welfare*, 80, 685-717.

DAINING, C. & DEPANFILIS, D. (2007), "Resilience of youth in transition from out-of-home care to adulthood", *Children and Youth Services Review*, 29, 1158-1178.

DE RYCKE, L. (2007), "Toegankelijke jeugdhulpverlening?" Een onderzoek bij 3000 kinderen en jongeren, *Tijdschrift voor Jeugdrecht en Kinderrechten*, 8, 260-263.

D'OOSTERLINCK, F., BROEKAERT, E. & VANDER HAEGHEN, C. (2006), "Probleemjongeren te vroeg het te-huis uit? Een exploratief onderzoek naar de nood aan zorg bij jongvolwassenen uitstromers met gedrags- en emotionele stoornissen", *TOKK*, 31, 58-68.

DUBOIS, D.L., HOLLOWAY, B.E., VALENTINE, J.C. & COOPER, H. (2002), "Effectiveness of mentoring programs for youth: A meta-analytic review", *Journal of Community Psychology*, 30, 157-197.

EDMONDS, K., SUMNALL, H., MCVEIGH, J. & BELLIS, M.A. (2005), *Drug prevention among vulnerable young people*, Liverpool, National Collaborating Centre for Drug Prevention. Teruggevonden op: www.cph.org.uk (geraadpleegd op 8 juli 2010).

- ERIKSON, E.H. (1968), *Identity: Youth and Crisis*, New York, Norton.
- FRANZÉN, E. & VINNERLJUNG, B. (2006), "Foster children as Young adults: many motherless, fatherless or orphaned: a Swedish national cohort study", *Child & Family Social Work*, 11, 254-263.
- FREUNDLICH, M. & AVERY, R.J. (2005), "Planning for permanency for youth in congregate care", *Children and Youth Services Review*, 27, 115-134.
- FREUNDLICH, M. & AVERY, R.J. (2006), "Transitioning from congregate care: Preparation and outcomes", *Journal of Child and Family Studies*, 15, 507-518.
- FREUNDLICH, M., AVERY, R.J. & PADGETT, D. (2007), "Preparation of youth in congregate care for independent living", *Child and Family Social Work*, 12, 64-72.
- GEENEN, S. & POWERS, L.E. (2007), "Tomorrow is another problem" The experiences of youth in foster care during their transition into adulthood, *Children and Youth Services Review*, 29, 1085-1101.
- GROVER, S. (2004), "Why won't they listen to us? On giving power and voice to children participating in social research", *Childhood*, 11, 81-93.
- GOSIN, M.N., DUSTMAN, P.A., DRAPEAU, A.E. & HARTHUN, M.L. (2003), "Participation Action Research: creating an effective prevention curriculum for adolescents in the South-western US", *Health Education Research*, 18, 363-379.
- HYDE, J. & KAMMERER, N. (2009), "Adolescents' perspectives on placement moves and congregate settings: complex and cumulative instabilities in out-of-home care", *Children and Youth Services Review*, 31, 265-273.
- JACKSON, S. & MARTIN, P. (1998), "Surviving the care system: education and resilience", *Journal of Adolescence*, 21, 569-583.
- JONGMAN, R.W., DE JONG, J., SCHILT, T.R.E., SMALE, G.J.A. & VEENDRICK, L.A.M. (1978), *Klasse-elementen in de rechtsgang*, Groningen, Kriminologisch Instituut Groningen.
- KELLER, T.E., CUSICK, G.R. & COURTNEY, M.E. (2007), "Approaching the transition to adulthood: Distinctive profiles of adolescents aging out of the child welfare system", *Social Service Review*, 81, 453-479.
- KEY, E. (1906), *De eeuw van het kind: studien*, Zutphen, Thieme.
- KLEIN, H. (1990), "Adolescence, youth, and young adulthood. Rethinking current conceptualizations of life stage", *Youth & Society*, 27, 114-121.
- LENZ-RASHID, S. (2006), "Employment experiences of homeless young adults: are they different for youth with a history of foster care?", *Children and Youth Services review*, 28, 235-259.
- LESLIE, L.K., HURLBURT, M., LANDSVERK, J., BARTH, R.P. & SLYMAN, D.J. (2004), "Outpatient mental health services for children in foster care: A national perspective", *Child Abuse and Neglect*, 28, 697-712.
- LITTLE, M., LEITCH, H. & BULLOCK, R. (1995), "The care careers of long-stay children: the contribution of a new theoretical approaches", *Children and Youth Services Review*, 17, 665-679.
- MALUCCIO, A., KRIEGER, R. & PINE, B. (1990), "Adolescents and their preparation for life after foster family care: an overview" in A. MALUCCIO, R. KRIEGER & B. PINE (eds.), *Preparing adolescents for life after foster care: the central role of foster parents*, (p. 5-17), Washington DC, Child Welfare League of America, Inc.
- MCCOY, H., McMILLEN, J.C. & SPITZNAGEL, E.L. (2008), "Older youth leaving the foster care system: who, what, when, where, and why?", *Children and Youth Services Review*, 30, 735-745.
- McMILLEN, J.C. & TUCKER, J. (1999), "The status of older adolescents at exit from out-of-home care", *Child Welfare*, 78, 339-360.
- MENDES, P. & MOSLEHUDDIN, B. (2004), "Graduating from child welfare system: a comparison of the UK and Australian leaving care debates", *International Journal of Social Welfare*, 12, 332-339.
- MISKOVIC, M. & HOOP, K. (2006), "Action research meets critical pedagogy, theory, practice, and reflection", *Qualitative Inquiry*, 12, 269-291.
- MORRIS, R.I. (2007), "Voices of foster youths: problems and ideas for change", *Urologic Nursing*, 27, 419-427.
- MUNSON, M.R., SMALLING, S.E., SPENCER, R., SCOTT Jr., L.D. & TRACY, E.M. (2010), "A steady presence in the midst of change: non-kin natural mentors in the lives of older youth exiting foster care", *Children and Youth Services Review*, 32, 527-535.
- NARENDORF, S.C. & McMILLEN, J.C. (2010), "Substance use and substance use disorders as foster youth transition to adulthood", *Children and Youth Services Review*, 32, 113-119.
- NICAISE, I., MORISSENS, A. & CINCINNATO, S. (2009), *Registratie, bevraging en telling van dak- en thuislozen in België. Belgische position paper in het kader van het MPHASIS project*, Leuven, Hoger Instituut voor de Arbeid, K.U.Leuven.
- NOLLAN, K.A., WOLF, M., ANSELL, D., BURNS, A.J., BARR, L., COPPELAND, W. & PADDOCK, G. (2000), "Ready or not: Assessing youths' preparedness for independent living", *Child Welfare*, 79, 159-176.
- OSTERLING, K.L. & HINES, A.M. (2006), "Mentoring adolescent foster youth: promoting resilience during developmental transitions", *Child and Family Social Work*, 11, 242-253.
- POLIT, D., MORTON, T. & WHITE, C.M. (1989), "Sex, contraception and pregnancy among adolescents in foster care", *Family Planning Perspectives*, 21, 203-208.
- PRYCE, J.M. & SAMUELS, G.M. (2010), "Renewal and risk: the dual experience of young motherhood and aging out of the child welfare system", *Journal of Adolescent research*, 25, 205-230.
- RAYMOND, I. & HESELTINE, K. (2008), "What does it mean to be an adult? Perceptions of young men in residential care", *Child Youth Care Forum*, 37, 197-208.
- REILLY, T. (2003), "Transition from care: status and outcomes of youth who age out of foster care", *Child Welfare*, 82, 727-746.
- RIDGE, T. & MILLAR, J. (2000), "Excluding children: autonomy, friendship and the experience of the care system", *Social Policy & Administration*, 34, 160-175.
- RINGEISEN, H., CASANUEVA, C.E., URATO, M. & STAMBAUGH, L.F. (2009), "Mental health service use during the transition to adulthood for adolescents reported to the child welfare system", *Psychiatric Services*, 60, 1084-1091.
- RINK, E. & TRICKER, R. (2003), "Resilience-based research and adolescent health behaviors", *The Prevention Researcher*, 10, 1-3.
- SCANNAPIECO, M., CONNELL-CARRICK, K. & PAINTER, K. (2007), "In their own words: Challenges facing youth aging out of foster care", *Child Adolescent Social Work Journal*, 24, 423-435.
- SCHIFF, M. (2006), "Leaving care: Retrospective reports by alumni of Israeli group homes", *Social Work*, 51, 343-353.

- SCHNEIDER, R., BAUMRIND, N., PAVAO, J., STOCKDALE, G., CASTELLI, P., GOODMAN, G.S. & KIMERLING, R. (2009), "What happens to youth removed from parental care?: Health and economic outcomes for woman with a history of out-of-home placement", *Children and Youth Services Review*, 31, 440-444.
- SLOT, N.W. & SPANJAARD, H.J.M. (1999), *Competentievergroting in de residentiële jeugdzorg: hulpverlening voor kinderen en jongeren in tehuizen*, Baarn, Intro.
- STAS, K., SERRIEN, L. & VAN MENXEL, G. (2008), *Jongvolwassenen: tussen wal en schip?*, Leuven, Steunpunt Algemeen Welzijnswerk.
- SOUTHERLAND, D., CASANUEVA, C.E. & RINGEISEN, H. (2009), "Young adult outcomes and mental health problems among transition age youth investigated for maltreatment during adolescence", *Children and Youth Services Review*, 31, 947-956.
- STEIN, M. (2006), "Research review: Young people leaving care", *Child and Family Social Work*, 11, 273-279.
- STUDIEDAG OPEN FORUM KINDERRECHTENCOALITIE: KINDEREN EN JONGEREN IN ARMOEDE, Brussel, *De Markten*, 1 april 2010.
- UNRAU, Y. & GRINNELL, R. (2005), "Exploring out-of-home placement as a moderate of help-seeking behavior among adolescents who are high risk", *Research on Social Work Practice*, 15, 516-530.
- VANDENBROECK, M. & BOUVERNE-DE BIE, M. (2007), "'Agency' van kinderen en pedagogische normen. Een gespannen onderhandeling", *Tijdschrift voor Jeugdrecht en Kinderrechten*, 8, 296-304.
- VANDER LAENEN, F. (2008a), "Van hun kant bekeken. Jongeren met gedrags- en emotionele stoornissen over de reactie op druggebruik in hun instelling", *TOKK*, 33, 65-77.
- VANDER LAENEN, F. (2008b), *Drugpreventie bij kwetsbare groepen? Jongeren met een gedrags- en emotionele stoornis aan het woord*, Den Haag, Boom Juridische Uitgevers.
- VAN MENXEL, G., LESCRAUWAET, D. & PARYS, I. (2003), *Verbinding verbroken: Thuisloosheid en Algemeen Welzijnswerk in Vlaanderen*, Leuven, Steunpunt Algemeen Welzijnswerk.
- VAN REGENMORTEL, T. (2009), "Empowerment als uitdagend karakter voor sociale inclusie en modern zorg", *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 18, 22-42.
- VANSEVENANT, K. (2001), "Bemoeizorg of bemoeizucht. Een bijdrage aan de visiediscussie over zorgvuldige hulpverlening", *Tijdschrift voor Welzijnswerk*, 25, 61-65.
- VETTENBURG, N., WALGRAVE, L. & VAN KERCKVOORDE, J. (1984), *Jeugdwerkloosheid, delinquentie en maatschappelijke kwetsbaarheid*, Antwerpen, Kluwer.
- VINNERLJUNG, B., ÖMAN, M. & GUNNARSON, T. (2005), "Educational attainments of former child welfare clients - a Swedish national cohort study", *International Journal of Social Welfare*, 14, 265-276.
- WADE, J. (2008), "The ties that bind: support from birth families and substitute families for young people leaving care", *British Journal of Social Work*, 38, 39-54.
- WADE, J. & DIXON, J. (2006), "Making a home, finding a job: investigating early housing and employment outcomes for young people leaving care", *Child and Family Social Work*, 11, 199-208.
- WALGRAVE, L. (1996), *Confronterende jongeren*, Leuven, Universitaire Pers.